

УДК 930.1 (477) "1":339.543

*Лариса Жеребцова
(Дніпропетровськ)*

КЛАСИФІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ МИТНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ДОБИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Історія організації митної системи, що діяла на українських землях у кінці XIV – середині XVII ст., відображена у комплексах архівних та опублікованих джерел. Більшість документів, зосереджених в цих комплексах, були видані від імені великого князя литовського чи короля польського та мали актовий характер. З утворенням Великого князівства Литовського (ВКЛ) та занепадом удільної системи прерогатива велико-князівської влади на встановлення мит поширюється на всю територію держави, включаючи і українські землі. Такі моменти організації митної служби як право складу, дорожнього примусу, оренди митних зборів, право на безмитний провіз товарів, встановлення нових тарифних ставок та ін. також регулювались актами великого князя.

Одним із загальнонаукових методів історичного пізнання є метод класифікації, під яким розуміють сукупність прийомів, що дозволяють виділяти групи схожих історичних об'єктів, а також їх різновиди. Класифікацією називають поділ усієї багатоманітної сукупності джерел на певні групи за певною спільною для кожної групи ознакою. Завдання класифікації як дослідницької процедури полягають у виробленні принципів самої класифікації, виявленні внутрішньо властивих джерелам специфічних ознак, зведенні джерел за цими ознаками в групи (класи). Класифікація у подальшому передусім дозволяє виробити і успішно застосовувати спільні для джерел кожної групи методи й прийоми дослідження¹.

Існує декілька критеріїв класифікації джерел залежно від завдань конкретного дослідження. В нашому дослідженні доцільно провести класифікацію джерел за різними принципами та критеріями.

Класифікація джерел відносно фондоутворювача, що обумовлено особливостями структури державного управління ВКЛ і Польщі, а також специфікою використаних джерел. Класифікацію за фондоутворюючим принципом застосовував видатний український джерелознавець, професор М. П. Ковальський щодо джерел до історії України XVI-XVII ст. Фондоутворювачами він визначив адміністративно-політичні, суспільні інститути

XVI-XVII ст., а також окремих осіб, в результаті функціонування та діяльності яких з'явилися певні документи².

Одним із фондоутворювачів є канцелярія ВКЛ, яка складалась із канцлера, старшого писаря (замісник канцлера), писарів, секретарів, дяків. Канцелярія ВКЛ вже з середини XV ст. залишала собі копії текстів виданих документів: загальноземських, гродських, обласних, привілеїв, великокнязівських пожалувань, судових рішень, оренди митних зборів, безмитних листів, тощо. Принципи організації, методи та види практичної діяльності канцелярії розвинулись у кінці XV – першій чверті XVI ст.³ Як відмічає дослідниця Литовської Метрики провідний науковий співробітник Дніпропетровського музею ім. Д. І. Яворницького С. В. Абросімова, у 23 книзі Метрики за 1537-1540 рр., як і в інших книгах, спостерігається відсутність чіткості (термінологічної “чистоти”) у самоназвах документів, що можна пояснити недостатньою організацією канцелярської служби ВКЛ, відставанням “документного обслуговування” від інтенсивності подій, які відбувались у житті суспільства⁴. Поширення сфери діяльності та набуття канцелярією нових функцій державного управління спричинило структурні перебудови та спеціалізацію співробітників канцелярії. Із збільшенням обсягів документів їх копії стали заносити до різних книг за тематичним принципом. З введенням посади підканцлера у 1566 р. пов’язаний поділ канцелярії на “Велику” та “Малу”. Поширення сфери діяльності і постійне збільшення обсягів документації обумовили необхідність постійного вдосконалення самої системи діловодства, підготовку документації канцелярії для довгострокового зберігання, а також її систематизацію, опис і впорядкування. Дослідження процесу переходу від тимчасового до довгострокового зберігання пов’язане з проблемою генези книг Литовської метрики, появу яких відносять до кінця XV ст.⁵ У 8 книзі публічних справ Литовської Метрики вміщено присягу для особи, яка займатиме посаду канцлера або підканцлера канцелярії, згідно з якою вона зобов’язується не видавати ніяких листів та мембран без відома Великого князя як в межах, так і поза межами ВКЛ, які б могли нашкодити Великому князю⁶. Білоруський дослідник О. Груша, вивчаючи службовий склад канцелярії ВКЛ 40-х рр. XV – першої половини XVI ст. вказує, що водночас працювало кілька писарів та дяків: „руський”, латинський, татарський, арабський. Канцлер, будучи керівником канцелярії, виконував вказівки великого князя з приводу правильного написання титулу князя, видачі різних копій, “содранья” листів, які не мали законної сили тощо. До його прерогатив належало коректування документів (за що отримував чималі кошти) руською та

латинською мовами. Писарі складали проект документу, затверджували його формуляр та зміст, а дяки переписували їх з чернетки на чистовий варіант і вносили готові документи до книг Метрики. Окрім своїх службових обов'язків писарі виконували й інші господарські доручення. Їх діяльність постійно була пов'язана із особистими видатками. Тому великий князь надавав писарям деякі додаткові посади – намісника-державця, городничого, ключника, тощо для відшкодування особистих витрат під час посольств до інших країн⁷.

Традиційне трактування середньовічної та ранньоновочасної канцелярії, як уряду для оформлення документів та виконання юридичних актів, характерне для представників польської дипломатики кінця XIX – початку XX ст., було переглянуто. В новому розумінні дослідники розглядали канцелярію як один з істотних адміністративних органів королівського двору, що крім виконання нотаріально-засвідчувальних функцій стосовно певних суспільних груп, відігравав важливу роль у функціонуванні держави, реалізації її внутрішньої політики та зовнішніх стосунків. Тому провідний дослідник Руської (Волинської) Метрики в Україні П. Кулаковський розглядає Руську канцелярію не лише як підрозділ королівської канцелярії, що займався діловодними функціями, але й як орган, який прямо чи опосередковано брав участь у реалізації королівської політики щодо українських воєводств. Наслідком запровадження в Коронній канцелярії окремих книг стала поява в її складі структурного підрозділу – Руської канцелярії. У своїй діяльності Руська канцелярія застосовувала такі ж методи та прийоми, що й Коронна канцелярія. Її дипломатична практика, а особливо дипломатична термінологія, починаючи з 1569 р., поступово відходила від дипломатичної традиції великокнязівської канцелярії і наближалася до дипломатичної традиції польської королівської канцелярії.

П. Кулаковський виокремлює шість періодів функціонування Руської канцелярії. У перший період (1569-1574 рр.) діяльності до книг вписувалось від 28 до 51 документа. Як правило, це були підтвердження раніше виданих привілеїв, що виглядало як закономірне явище в умовах переходу українських воєводств з-під юрисдикції ВКЛ у підпорядкування Корони. Другий період (1576-1586 рр.) характеризувався найбільш інтенсивною діяльністю Руської канцелярії, коли до її книг вписували від 45 до 189 документів і листів щорічно. Канцелярія ще зберігає притаманні для литовської канцелярії риси документа, але поступово запозичуються юридичні терміни, способи оформлення вписів і документів, характерні для Коронної канцелярії. Третій період (1587-1607 рр.) припадає на першу

половину правління Сигізмунда III, протягом якого Руська канцелярія вписувала у середньому по 40 документів щорічно. Число руських писарів не змінилось, вони все частіше залучають до виконання інших королівських доручень. Розпочалася полонізація діловодства у канцелярії. Четвертий період (1608-1632 рр.) – період після шляхетського рокошу та інтервенції на територію Московської держави проявилася тенденція зближення корінних інтересів української шляхти зі шляхтою коронних воєводств. Це призвело до початку перерозподілу документального матеріалу між Руською та Коронною канцеляріями. Руські писарі починають більшою мірою залежати безпосередньо від короля, що приносить їм певні дивіденди. В наступний період (1633-1656 рр.) відбулися найбільш значні зміни у діяльності Руської канцелярії. Вона фактично перетворилася в інституцію, що обслуговувала сеймовий суд. Кількість руських писарів скоротилась до одного. Виразна перевага серед кандидатів на цю посаду тепер надавалась міщанам. З одного боку, ці зміни відображали реальні зміни у середовищі української шляхти, що все зближувалась з коронною, втрачаючи поступово регіональну своєрідність. З іншого боку, зміни стали наслідком королівської політики з централізації державного управління. Останній період (1658-1673 рр.) час найменш інтенсивного функціонування канцелярії, коли щорічно вписувалося до книг РМ у середньому 8-9 документів. Таке зменшення є адекватним відображенням скорочення числа клієнтів, яких обслуговувала Руська канцелярія. Документи, що вписувалися до РМ, як правило, дублювалися у МК, а руський писар і метрикант одночасно був і коронним⁸.

Діяльність судово-адміністративних органів, що діяли на українських землях означеного періоду відображена у документації магістратів, гродських, земських, підкоморських, каптурового судів. Гродські суди – замкові суди, що діяли на території Правобережжя у XV-XVIII ст. для вирішення карних справ шляхти за 4 старостинськими артикулами: грабунок, гвалт над жінкою, підпал, напад на шляхтича. Земські суди, утворені на Правобережній Україні у 1566 р. за Другим Литовським Статутом, були станово-шляхетськими судами для розбору цивільних справ шляхти. Пізніше вони розглядали і карні справи. Були ліквідовані у 1795 р. Підкоморські суди розглядали межові спори шляхти. Каптурові суди вибирали в Польщі шляхетськими сеймиками у періоди безкоролів'я для розбору карних справ між шляхтою. Вперше були утворені у 1572 р., а після 1768 р. їх вже не створювали⁹. Отже, розглянута діяльність органів державної влади дозволяє запропонувати наступну класифікацію джерел:

1. За фондоутворювачем можна виділити (див. Додаток 1):

I. Архівні:

- а) Книги канцелярії Великого князівства Литовського
 - Литовська Метрика (РДАДА. – Ф. 389. Литовская Метрика. оп. 1.)
- а) Книги Руської канцелярії у складі Коронної
 - Руська (Волинська) Метрика (РДАДА. – Ф. 389. Литовская Метрика. оп. 1., од.зб. 191)
- б) Книги судово-адміністративних органів України
 - магістратські (ЦДДАУК. – Ф. 20. Кременецкий магистрат; Ф. 39. Каменецкий магистрат)
 - гродські судові книги (там само. – Ф.21. Кременецкий гродський суд)
 - земські судові книги (там само. – Ф. 26. Луцкий земский суд, Ф. 27. Владимирский земский суд, Ф. 22. Кременецкий земский суд)
 - каптурові судові книги (там само. – Ф. 17. Главный каптуровый суд Волынского воеводства).

II. Опубліковані:

- а) Видання Інституту історії Литви та Вільнюського університету актів правлячих органів ВКЛ:
 - Литовський Статут (1529 р., 1566 р., 1588 р.);
 - Литовська Метрика: книги записів (1, 3, 5, 8-12, 15, 25, 28, 51);
книги публічних справ (7-9);
книги судових справ (4, 6, 8, 10, 11).
- б) Публікації окремих документів архівних комплексів
 - “Акты, относящиеся к истории Западной России”
 - “Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России”
 - “Архив Юго-Западной России”
 - “Торгівля на Україні XIV – сер. XVII ст.: Волинь і Наддніпрянщина”
- в) Суцільні поактові видання документів Литовської Метрики:
 - Русская историческая библиотека
- г) Публікації персональних колекцій:
 - “Акты литовско-русского государства изданные М. Довнар-Запольским”;
 - “Акты Литовской Метрики” Ф. Леонтовича.
 - Грамоты Великихъ князей Литовскихъ с 1390 по 1569 годы, собранные и изданные подъ редакціею В. Антоновича и К. Козловского.
 - “Źródła dziejowe” (A. Jabłonowski).

Особливістю джерел до історії митної справи є те, що відомості про різні види мит, їх розмір, порядок стягнення, митні тарифи, устами цін та

інші аспекти митних відносин на українських землях відображені у різних видах документів: листах, привілеях, скаргах, вироках, вольностях, данинах, справах, заявах тощо. Тобто ще не має спеціальних документів, які б регулювали діяльність митних комор та прикоморків і їх службовців. Це пов'язано з процесом оформленням та розвитку діловодної документації державного апарату, канцелярії, адміністративних органів, який треба розглядати у контексті еволюції середньовічного документа.

Оскільки основою джерельної бази дослідження є акти, то доцільно побудувати класифікацію актових документів за їх видовим походженням. Акти – це, з одного боку, документи, які надавали певні права та слугували доказом їх наявності, а з іншого боку, це ділові або службові записи, які містять інформацію про ту чи іншу подію, процес, стан майна тощо. У широкому сенсі, до актів відносять усі тексти, які виконують функції документів. За визначенням С. М. Каштанова, під актами у вузькому сенсі розуміють не увесь комплекс різнорідних документів, а лише ті з них, які встановлюють певні правовідносини між контрагентами угод, або між автором та адресатом. Важливо відокремити акти від законів, на відміну від яких акти не встановлюють нових правових норм, а лиш використовують їх. Найбільш повна класифікація актів, в основу якої було покладено поняття “виду”, була здійснена С. М. Каштановим. Вид формується з окремих джерел поступово і стихійно. Об'єктивність виду полягає у тому, що однакові або близькі за своєю природою суспільні відносини у різних країнах породжують близькі на вигляд документи, і хоча вид дає лиш юридичні підстави для форми майбутнього писемного джерела, сам він обумовлен сукупністю економічних, політичних і культурних зв'язків, притаманних для даного суспільства. Таким чином з'явився поділ актів на публічно-правові, публічно-приватні і приватні¹⁰.

2. За видовим походженням актів (див. Додаток 2).

I. Публічно-правові:

Договірні-законодавчий вид:

1) **уставні грамоти** Волинській (1501 р.) та Київській (1507 р.) землям, які забороняли встановлення нових мит: *“А о мыта новые такъ уставляемъ: где бы здавна не бывали за предковъ нашихъ, за великого кн(я)зя Витовта и за Жикгимонъта, и перво сего за отьца и брата нашего, королей их м(и)л(о)сти, тутъ и тепер непотребъ воеводамъ нашимъ мытъ новыхъ уставляти, ниже ли старые звечные мыта мають браны быти по-давньому”*¹¹.

2) **митні устави** – загальнодержавні акти, в яких поданий перелік товарів і їх митна такса, а також перелік підданих короля, з яких мали стягувати мита: князівських, панських, духовних, світських, іноземців, тощо. Наприклад, “№ 76. Витяг з листа підскарбія Великого князівства Литовського Остафія Воловича до луцьких митників про розмір митних зборів із вказаних товарів. 1563”, у цьому загальнодержавному акті поданий перелік товарів і їх митна такса; “№ 91. Заява господарського дворянина Мартина Кобильського про відмову волинського воєводи кн. Костянтина Острозького дозволити встановлення королівських митниць для збору “нового” мита у Костянтинові та інших містах на території Острозьких володінь. 1567.02.05”. “№ 100. Устава митних зборів на користь Кременецького замку з привозових товарів і винокуріння в Кременці. 1569.01.21”; “№ 109. Скорочений виклад митної устави Великого князівства Литовського записаний до луцьких гродських книг. 1569¹² .

3) **устави цін** – юридичною підставою для таксації цін на ринку були універсали воєвод, узгоджені з діючим митними уставами та поборовими універсалами. З інкорпорацією українських земель до Речі Посполитої ця практика, яка законодавчо не існувала у ВКЛ, поширилась на Волині і Наддніпрянщині. Наприклад, “№ 183. Устава цін на Володимирському ринку, оголошена волинським підвоєводою Яном Заболоцьким разом із членами магістрату. 1612.03.11”, документ польською мовою: *“Ми,..... погодившись між собою і спираючись на посполите право і на давні і теперішні конституції стосовно устав, оголошених паном воєводою, щодо ухвалених на сеймах поіменованих нижче товарів прийняли таку уставу щодо нижчеперерахованого”*¹³ .

4) **листи на підтвердження містам складського права**. Наприклад, “№ 8. Лист володимирського і Луцького князя Дмитрія (Любарта) до Львівської міської громади з визнанням складського права, як і раніше, за Львовом, Володимиром, Луцьком і з пропозицією повідомляти про випадки його порушення при транзитній торгівлі через землі Галицької Русі. 1379.11.18”¹⁴ .

Ресстраційний вид:

5) **дозвіл уряду на збір мита** – держава збирала власне “мито” та “цлю” безпосередньо через митників, а непрямі податки, як “мостове”, “перевозове”, “помірне”, “вагове”, через намісників-державців, які не мали право збирати “мито”. Привілей на фундацію міста або містечка завжди супроводжувався детальним описом старих і нововстановлених мит, митних зборів і їх розмірів, повинностей, данин тощо. Окрім того, такі документи

несуть інформацію про конкретні види мит і порядок їх стягнення. Отже можна виділити:

– *локаційні грамоти* на заснування міст та містечок. Наприклад, “№ 680. Привилеи, позволение кн(я)зю Петру Михайловичу в ыменю его Острожецком место садити и торги мети, и на пра[ва] и вольности тому месту. 1528.06.29.”¹⁵; “№ 702. Привилеи воеводе троцкому кн(я)зю Костентину Острозскому, позволене ему в ыменю его Чернехове место садити, торги, ярмарокъ и корчмы мети, и на право маидеборское в том месте. 1529.02.13.”¹⁶.

– *привілеї з дозволом організації ярмарок, торгів, відкриття корчем, тримання певного мита*, тощо. Наприклад, “№ 1. Вольность князю Андрею Масальскому на ярмарки і торги в ыименью его Смердыньскомъ, в земли Волыньской лежачомъ. 1569.08.10.”; “№ 25. Вольность князю Льву Вороничкому на осаженье места, на ярмарки, торги и корчмы въ Красномъ. 1570.12.01”; “№ 31. Волность Титу Хомьку на торги и корчмы въ имену его Городищу в повете Кремянецкомъ. 1571.06.26”¹⁷;

– *грамоти з наданням містам магдебурзького права*.

6) **звіти митників** – до яких можна віднести *лічбу* – рахунок того скільки отримав митник зі стягування мита, скільки віддав на користь господаря і скільки залишив собі. Наприклад, “Личба мытника луцкого и берестейского. / Запись о расчете мытника луцкого и брестского Лерина Гериша за 2 года. 1504.12.24.”¹⁸; “№ 114.1. Слухание личбы, через п(а)на Ивана Сопегу, маршалка, а через п(а)на подскарбего дворного п(а)на Ивана, мытника киевского Шамака. 1508.04.13.”¹⁹; “№ 90. Слухане личбы Михел Шписа с комор восковых и соленых Володимерское и Луцкое за два годы. 1521.”²⁰. *Квитанції* – таким чином фіксували кошти від митників, які надійшли до господарської скарбниці. Наприклад, “№ 181. Квитация в. к. л., кор. польского Александра мытника луцкому и берестейскому Лерину Геришу о полном расчете за держание мыта. 1500.12.08.:заплатил нам мыта сполна: тысячу копъ грошей и пятсот копъ грошей, а звышь того еще еси выдал на наши потребности шестьсот копъ грошей и двадцать копъ грошей, и полосы копъ грошей”²¹; “№ 92. Квитация радцы краковского п(а)на Михел Шписа с личбы с коморъ Луцкое и Володимерское восковое и соленое etc. 1521.08.16.”²²

II. Публічно-приватні:

7) **Оренди** митних зборів – а також торговельних мит, корчем, млинів з обов’язковим утвердженням строку оренди та її оплати. Наприклад, “№ 174. Запись об отдаче краковянину Лерину Геришу в аренду мыта

луцкого на три года. 1498.05.11.: *продано мыто луцкое и вага краковянину Лерину Геришу на три годы за полторы тысячи коть грошей на год. А маеть в каждыи год давати тые п(е)н(е)зи готовизною*"; "№ 178. Лист в.к.л., кор.польского Александра старосте луцкому об отдаче краковянину Лерину Геришу в аренду мыта луцкого. 1500.12.17."²³; "№ 95.1. Лист, даньи Шамаку Даниловичу, на арендоване мыта киевского до двух год. 1507.03.04"²⁴.

8) **Гарантійні листи**, які надавали їх власникам можливість вільного безпечного просування в межах країни, окремих земель, повітів, тощо. Наприклад, "№ 3. Лист ради м. Володимира до ради м. Штральзунда з підтвердженням приналежності до володимирської міської громади купців Бертрама і Миколая Русинів, товари яких після корабельної аварії затримані у Штральзунду. 1324.05.03."; "№ 4. Грамота князів Кейстута і Любарта Гедиміновичів торунським купцям на право проїзду до Луцька через міста Дорогичин, Мельник і Берестя. 1341"; "№ 48. Лист князя Іллі Острозького до князя Кузьми Заславського з вимогою не затримувати в Заславлі купців, що прямують до Острога. 1533.08.21"²⁵.

9) **Протекційні або охоронні листи**, які видавали купцям від імені правлячої особи з проханням посприяти у різних питаннях з приводу торгівельної діяльності. Наприклад, "№ 23. Дозволений лист Олександра до луцького старости князя Семена Гольшанського про запровадження на прохання Богдана Готського торгів у м. Горщі. 1495.07.04"; "№ 122. Свідчення возного про безмитне перевезення купцями-вірменами з Кам'янця-Подільського „московських товарів" через Волинь за охоронним листом воеводи кн. Костянтина Острозького і під захистом його надвірної корогви. 1573.10.22"²⁶.

10) **Безмитні листи**, якими купців звільняли від сплати певного виду мита на означеній території. Наприклад, "№ 44. Підтвердний привілей Сигізмунда I підданам кн. Острозького на безмитне перевезення солі з соляних жуп Руського воеводства. 1527.08.07"; "№ 102. Скарга білоцерківського війта Германа і боярина Михайла Кисломасловича на луцьких митників про стягнення з них мита всупереч безмитному королівському листові. 1569.02.15"; "№ 188. Безмитний лист кн. Анни Ходкевичівни Корецької на перевезення риби з її торговицького маєтку на продаж до Любліна. 1614.01.02"²⁷. "№ 248. Волност(ь) места Луцкого мещаном и жыдом, погорелым, от всяких платов и повинностей до десети год. 1527.08.01"²⁸.

11) **Листи, за якими стягували штраф** – промито – за порушення правил транспортування товарів невизначеними державою шляхами та

за уникання складських міст. Порядок збору штрафу визначався разом із відданням мита в оренду. Наприклад, в “175. Аренда королевои ем(и)л(о)сти Боне всих мыт лудких, володимерских и Кременецких с коморами восковыми и солеными, на каждый год по тринадцать сот коп гр(ошей)” вказувалось, що в разі, коли купці хотіли оминути митні, воскові та соляні комори без квиту та ціхи митників і сплати мита, восковничого і соленичого „...таковых всихъ мають мытники королевиои ее милости промыте забирати, и половина оное промыта маеть на нас бытии, а другая на королеву”²⁹.

III. Приватні:

12) **Контракти** – на кінець XVI ст. зростає кількість контрактів із збільшенням обсягів торгівлі, коли вирішального значення в українському експорті набуває торгівля худобою, зерном, лісовими товарами, які везли до Гданська. Наприклад, “№ 58. Визнаний лист луцького війта Івана Борзобогатого-Красенського про умови контракту, укладеного з кн. Романом Сангушком, на поставку жита і попелу в Устилуг для сплаву до Гданська, разом з потрібною для сплаву кількістю ком’яг. 1555.03.05”; “№ 67. Визнаний лист кн. Марії Юріївни Гольшанської Андрійової Курбського про умови контракту, укладеного з кн. Олександром Сангушком на поставку жита в Устилуг для сплаву до Гданська. 1561.09.08”; “№ 85. Визнаний лист Михайла Святковича-Хрїницького із зобов’язанням виставити власним коштом на р. Буг до Устилуга жито, продане кн. Льву Сангушку за контрактом. 1565.01.29”³⁰.

За спостереженням Л. Н. Пушкарєва кожна класифікація джерел не є сталою і не виключає появу нового типу джерел. Дослідник виділяє такі типи джерел: писемні, речові, усні (фольклорні), етнографічні, лінгвістичні, кіно фотодокументи, фотодокументи. Процес відображення історичної дійсності у джерелі безперервний та багатоманітний. Разом із змінами дійсності можуть змінюватись і форми втілення та відображення цієї дійсності разом із засобами кодування інформації. Це може привести до появи нових типів історичних джерел, невідомих джерелознавству³¹. Поява інформаційних технологій та їх використання в історичних дослідженнях зробили можливим появу нового типу історичного джерела – електронного документу, який ще не потрапив до жодної класифікації. Отже:

3. За способом кодування та зберігання інформації виділимо:

1. Писемні (усі вищезгадані)

2. Електронні (база даних “Мито”, про яку мова йтиме нижче)

Така кількість різних за видовими ознаками документів, що містять відомості з різних аспектів розвитку та еволюції митної системи, потребують

створення системи видів мит для більш ефективного їх вивчення. Одним із інструментів для дослідження митних відносин на українських землях означеної доби є створення бази даних (БД) “Мито”. Згідно Закону України від 22.05.2003 “Про електронні документи та електронний документообіг”, БД є одним із видів електронного документу – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов’язкові реквізити документа³². Таким чином, електронний документ є новим типом історичного джерела, який потребує включення до традиційних джерелознавчих схем, визначення принципів внутрішньої та зовнішньої критики тощо.

Метою БД “Мито” є створення інформаційно-пошукової системи видів мит, їх розміру, способу стягнення тощо; відображення специфіки використаних архівних та опублікованих комплексів джерел. Проблемно-орієнтована БД є вторинним історичним джерелом і складається із трьох смислових блоків “Мито”, “Бібліографія”, “Документ” (див. Додаток 3). На даний момент виділено 21 вид мита. З допомогою цієї БД можна:

- отримати звичаєве визначення певного виду мита за словниковою статтею, а також бібліографічні посилання на джерело, звідки взята ця стаття. (мал. 1).

- отримати бібліографічний опис комплексів документів, що містять інформацію про певні види мит (наприклад книги Литовської чи Руської (Волинської) метрики, “Архив ЮЗР”, “Торгівля на Україні” тощо). (мал. 2)

- зробити дипломатичний аналіз документу та виявити загальні схеми побудови документів (“умовний формуляр”), що є доцільним при дослідженні актових документів (мал. 3).

- можна подивитись з допомогою пошуку в яких видах документів здебільшого містяться відомості про мита: “листи”, “привілеї”, “скарги”, “данини”, “устава”, “оренди” тощо (мал. 5).

- встановити, чи відповідають записи характеру книг, що є важливим при здійсненні пошуку інформації про мита у книгах Литовської Метрики.

- за адресатом (реципієнтом) документа можна встановити різновид актового документа (публічно-правовий, публічно-приватний, приватний).

- з допомогою таблиць “Монети” і “Міри та ваги” (мал. 4) зручно працювати із документами, в яких зустрічаються нумізматичні та метрологічні середньовічні терміни.

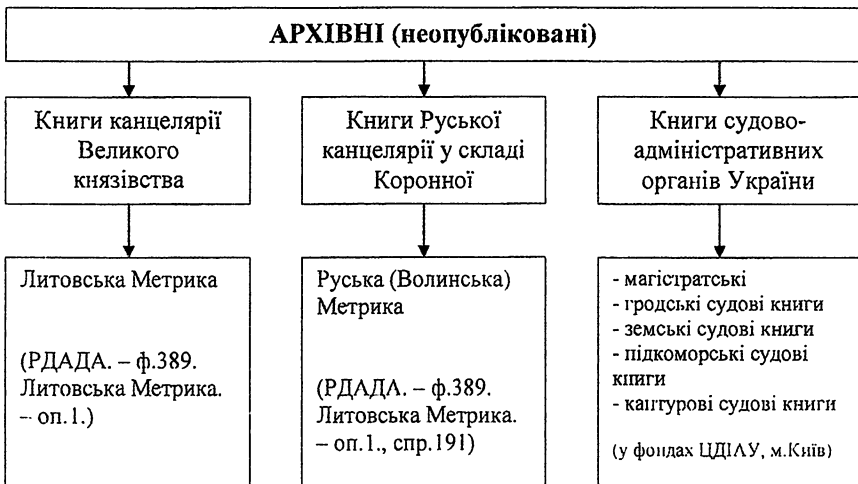
- синтезувати усю інформацію про певне мито, його визначення, документи, в яких зустрічається інформація про конкретне мито, опис архівного комплексу, звідки взято документи (мал. 6).

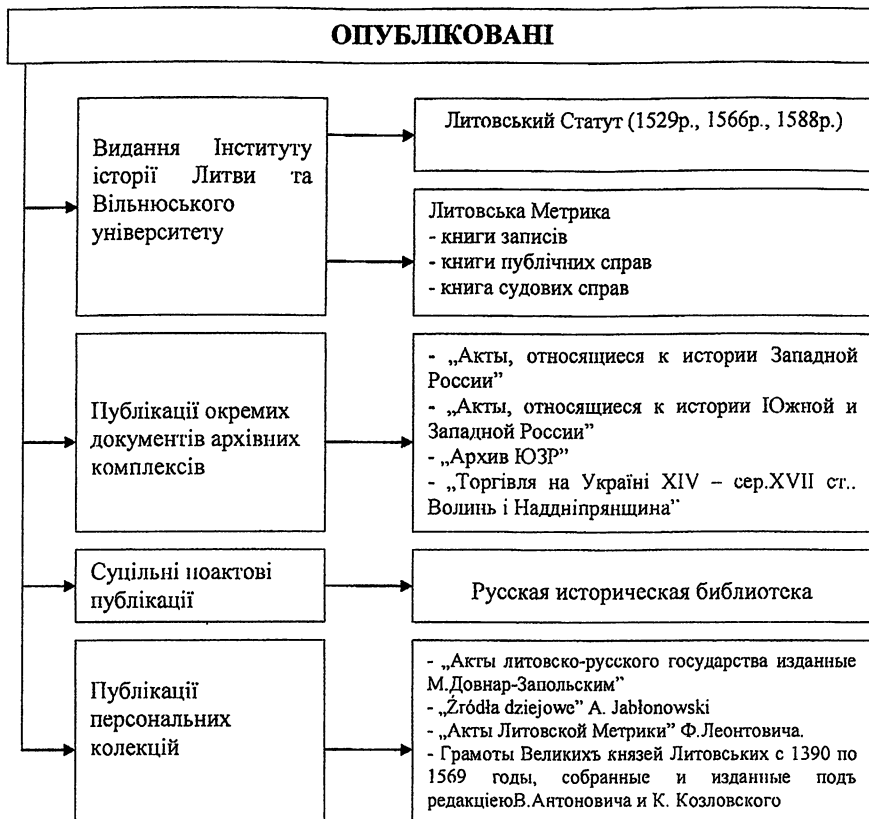
Для ефективної роботи з БД як пошукової системи були розроблені відповідні форми для пошуку. Пошук у БД здійснюється за об'єктами, які відповідають структурі БД і мають власні критерії для пошуку, тобто: мито, бібліографія, документ, грошово-лічильні одиниці, метрологічні міри. Також були спроектовані та побудовані форми для звіту. Ця форма акумулює усі дані про те чи інше мито. Форма звіту відповідно структурі БД розбита на три смислові блоки: “Мито”, “Бібліографія”, “Документ”. Вона має вигляд на кшталт бібліотечної картки, де компактно зосереджена вагома інформація.

В результаті проведеної класифікації джерел до історії митної справи на українських землях можна зробити висновок, що важко виділити якийсь один критерій або принцип побудови класифікації. Це пов'язано із специфікою використаних документів та появою нового типу – електронних джерел. Протягом XIV – середини XVII ст. відбувався поступовий розвиток і оформлення митних установ та їх документації на тлі еволюції канцелярських форм середньовічного документу. Інформаційні можливості джерел не однакові, бо документи нерівномірно збереглися до нашого часу чи були опубліковані у серійних виданнях. Поняття “митні відносини” охоплює багато аспектів, тому не можна визначити окреме джерело, де б вони були інформативно подані. Виникає потреба у використанні архівних фондів як комплексів джерел, де, зокрема, є відомості і про митну діяльність. Побудована інформаційно-пошукова БД є вторинним джерелом, яке синтезує відомості про мита із документальних джерел.

ДОДАТОК 1.

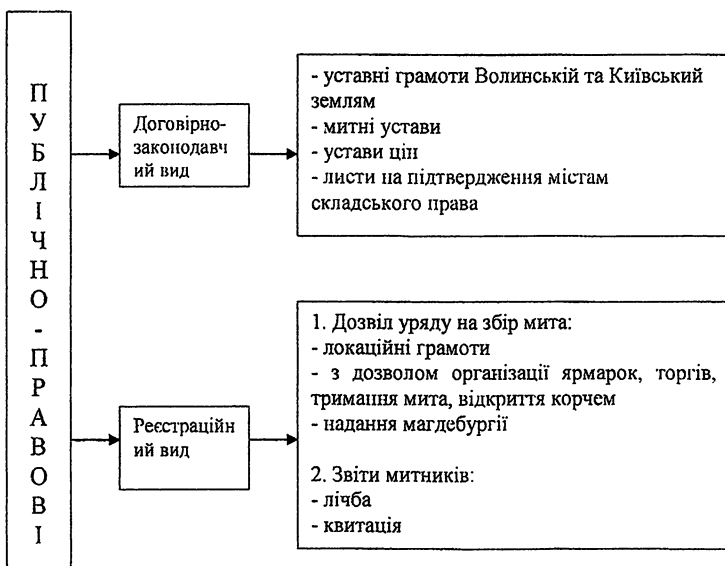
Класифікація джерел за фондоутворюючим принципом

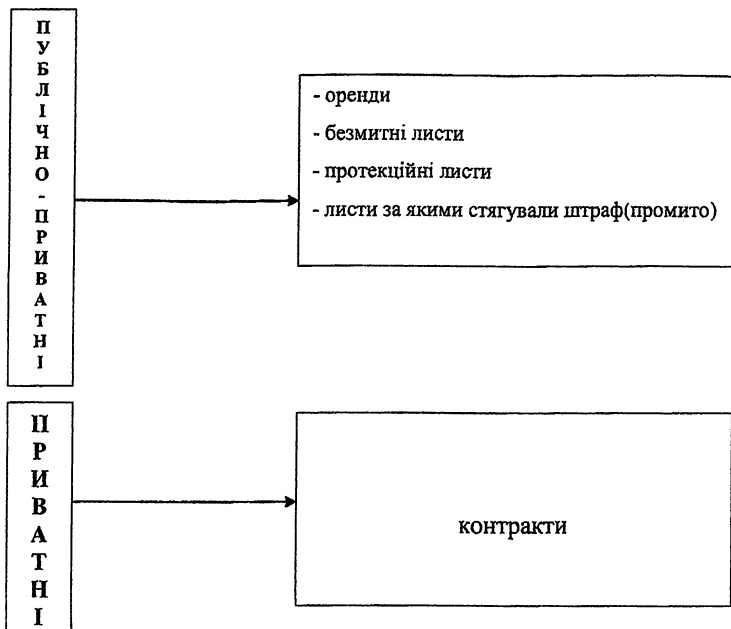

ДОДАТОК 2.

Класифікація джерел за видовим походженням актів

ДОДАТОК 3.

Мал.1. Форма “Загальні властивості мита”

Загальні властивості мита				
Мито		Скорочення: Великоколязська		
Звичайна назва мита: Капцізна		Звичайне визначення мита: митний збір за право продажу напівів; грошовий збір з володарів корчем, який стягували на користь великоколязської охорони чи окремих феодалів, які мали привілей на утримання корчем у своїх володіннях		
Джерело визначення мита:		1) ЛМ (1522-1530). 4-я Teilung knyha [XVI a. Pabégoz knyha] [ЛМ. 4-я Книга судних дел (копія кінця XVI в.)] / Paterice S. Lazuka, I. Vajkovic, G. Kikic et al. - Vilnius. Vilniaus universiteto leidykla, 1997. - С.435. 2) Торговля на Україні XIV - сер XVII століття. Волинь і Наддніпрянина / Упор. В.М.Кравченко, Н.М.Яковенко. - К : Наук. думка, 1998. - С.360.		
Історія	Значення	Відмінити зміни	Відкрити	Повна таблиця
Навігація				
Перший запис	Попередній запис	Наступний запис	Останній запис	
Документ	Бібліографія	Пошук	Вийти	
Назва мита Вага Вагове Ваносне Верховщина Возове Воскобине Восковине Головне Десяте Єзове Капцізна Корчовщина Мито Мостове Обістка Політичне Подорож Помірна Придане				
Запис: 11 з 21				

Мал.2. Форма “Бібліографія”

Бібліографія			
Властивості видання			
Назва мита	Капіцізна	Назва видання	Литовська Метрика
Місце видання	Vilnius	Видавництво	Mokslo ir enciklopedijų leidykla
Рік видання	1997	Джерело	ЛМ кн.записів 10
Номер структурної одиниці	10	Сторінки	
Редактор	E. Barionis ir A. Balulis		
Назва структурної одиниці	LM. Knuga Nr. 10 (1440-1523) [Литовская Метрика. Книга Записей 10]		
Зберегти Знищити Відмінити зміни Друк Повна таблиця			
Навігація			
Попередній запис		Наступний запис	
Перший запис		Останній запис	
Мито		Вихід	
Документ		Пошук	
Запис: 20 з 41			

Мал. 3. Загальні властивості документа

Загальні властивості документа			
Документ			
Назва мита	Восковнице	Аліас	восковниче
Номер документа	248	Джерело	ЛМ кн.суд.справ 4
Вид документа	Вольность	Різнovid документа	звільнення від сплати мит та ін
Назва	Вольност(ь) міста Луцького мешаном и жыдом, погорелым, от всяких платов и повинностей до десяти год		
Місце видання	Краків	Правляча особа	Сигізмунд I Старий (1506-1548)
Місцевість		Місто	Луцьк
Завірник	Горностай	Звання завірника	Писар
Реципієнт	мешчане Луцька	Посада реципієнта	
Причина	Ино куды ж они к такому впадку отъ огню пришли, мы, не хотячы того видеть, абы они проч что-то места нашего розышли, дали вємо им слоботы и вызволяем ихъ отъ всяких служеб и платовъ и отъ соленичного и восковнико(о), на десять лет		
Розмір			
Дата	1527.08.01		
Зберегти Знищити Відмінити зміни Друк Повна таблиця			
Навігація			
Попередній запис		Наступний запис	
Перший запис		Останній запис	
Митро ваги		Монети	
Мито		Вихід	
Бібліографія		Пошук	
Запис: 17 з 87			

Мал. 4. Форма „Міри і ваги”.

Міри і ваги

Назва

камінь

Визначення

одинаця ваги, яка відповідала гуцу; для зважування коштовних товарів, зокрема прянощів, вживався камінь меншої ваги, що дорівнював 11 фунтам

Винір

32 - 50 фунтів

Джерело визначення

Торівля на Україні С.369

Навігація

Попередній запис

Наступний запис

Перший запис

Останній запис

Мито

Документ

Бібліографія

Монети

Пошук

Вихід

Вид міри

насичтій міри об'єму

Назва

гривенка

гривня

защик

кадь

камінь

кварта

ківш

колода

кореш

косяк

куфа

лашт

лібра паперу

лїсть

лїсть львівський

літра

Запис: 16 з 55

Мал. 5. Пошук за об'єктом документ.

Пошук

Об'єкт пошуку

Мито

Документ

Бібліографія

Грошова одиниця або монета

Метрологічна міра

Навігація

Мито

Документ

Бібліографія

Міри і ваги

Монети

Вихід

Критерії пошуку

Назва мита

мито

Джерело

Правляча особа

Вид документа

оренда

Місце видання

Знайти

Результати пошуку

На ваш запит знайдено 3 записи.

Відобразити детальну інформацію?

Да

Нет

Мал. 5. Звіт

№	№ 13	Зв'язуєтьє з означення мита :
Зв'язуєтьє з назва мита :	Мито	збір на митницї. Митник - выкупщик
Алїтє :	мито	вепикокнїзїв ських митниць та збирач мита; митний
		збір, який стягували від привізних товарів
Д	№ 680 1528.06.29	Прїявлїи, позволїенїє кн(д)ю Петру Мїхалїювїчу в ѡбїекно єго Острожецком
о		мєсто садїтї и торгї мїтї, и на пра[ва] и вольности тому мєсту
к		Вїд: Прївїлїєй
У		Рєнєвїд: локацїйна грамота
с	Одєржувач: Петр Мїхалїювїч	городїчний троцкїй, кїязь
н	Мїшенїєтє: землїа Вошпїньскїя	Мїстє: юменїє Острожец
т	Пїрїчїна: А хотїрїи мїщанє и крамарї, мїщїкзачїи в томь мїстє, гдє вїдїшє к с конїми и з быдїлюмь, и зїнїшїи рєчїми своїми торговїми до которїх мїстї и мїстєчкь поедуть, тогдї старїє мїтїа и солєнїчєє в мїстєх нашїхїх мають давати	

Розмір шрифту :

Місце видання : Вільно

Практична особа : Сигізмунд I Старий (1506-1548)

Ім'я зафінансера : Горюстак

Звання зафінансера : Писар

Назва видання : Литовська Метрика

Редактор : D. Antanavičius, A. Balašius

Місце видання : Vilnius

Виданнямство : Жара

2001

№ 12

Назва : LMKnyga Nr. 12, Uzrasymu knyga 12 (1522-1529) [Литовская Метрика. Книга Записей 12]

Сторінки :

Annotation

In the article was built a classification of sources of custom's relations in Ukrainian lands of Grand Duchy of Lithuania (GDL) and Poland by some factors. It's related to specific of used documents in research, also with the process of development and formation during the 14th – the First Half of 17th Centuries of custom organizations and its documentation

Анотація

В даній статті була проведена класифікація джерел до історії митної справи на українських землях доби Великого князівства Литовського та Речі Посполитої за декількома критеріями. Це пов'язано із специфікою використаних у дослідженні документів, а також процесом становлення та оформлення протягом XIV – середини XVII ст. митних установ і їх документації.

- ¹ Воронов В. І. Джерелознавство історії України. – Д.: ДДУ, 2003. – С. 8-9.
- ² Ковальський Н. П. Источниковедение истории Украины XVI – XVII вв. – Д.: ДГУ, 1979. – Ч. 4. Обзор основных отечественных собраний архивных источников. – С. 8-9.
- ³ Lietuvos Metrika, Knyga Nr. 5. Uzrasymu knyga 5 (1427-1506) [Литовская Метрика. Книга Записей 5] (далі – ЛМ) / Parengė E. Banionis. – Vilnius: Mokslo ir enciklopediju leidykla, 1993. – С. 5.
- ⁴ Абросимова С. В. Традиции Литовской Метрики в документах канцелярии Украины XVII-XVIII вв. // Lietuvos Metrika (1991-1996) metų tyrinėjimai. Lithuanian Metrika/ Investigations in 1991/1996. – Vilnius, 1998. – S. 176
- ⁵ ЛМ. Книга Записей 5. – С. 5-6.
- ⁶ ЛМ. N. 530 (1566-1572). 8-ая Книга Публичных дел / Parengė D. Baronas ir L. Jovaisa. – Vilnius: Žara, 1998. – № 6. – С. 23.
- ⁷ Груша А. Службовы склад і структура канцелярії Вялікага Княства Літоўскага 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст. / „Metriciana”: Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага. – Мінск, АТНЕНЖУМ, 2001. – Т. 1. – С.1 1-46.
- ⁸ Кулаковский П. Канцелярія Руської (Волинської) Метрики 1569-1673pp. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій. – Острог; Л.: Б.в., 2002. – С. 224-225.

- ⁹ Швидько Г.К. Історія держави і права України (X – початок XIX ст.). – Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 1998. – С. 66-69.
- ¹⁰ Источниковедение. Теория. История. Метод / под ред. И. И. Данилевского, В. В. Кабанова, О. В. Медушевской и др. – М.: РГГУ, 1998. – С. 249-252
- ¹¹ Привилей от короля его м(и)л(о)сти Жикгимоньта всимъ обывателямъ шляхте земли Киевское, на права и волности ихъ. 1529.09.01. // Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387-1546), [Литовская Метрика. Книга Записей 25] / Parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1998. – № 130. – С. 187-190.
- ¹² Торгівля на Україні XIV – сер. XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упор. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. – К.: Наук. думка, 1998. – 408 с.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ ЛМ. Книга Записей 12 (1522-1529) / Parengė D. Antanavičius, A. Baliulis. – Vilnius: Žara, 2001. – С. 522-523.
- ¹⁶ Там само. – С.539-540.
- ¹⁷ Российский Государственный Архив Древних Актов. – Ф. 389. Литовская Метрика, оп. 1.
- ¹⁸ ЛМ. Книга Записей 5. – С. 292-293.
- ¹⁹ ЛМ. Книга Записей 8. – С. 145-146.
- ²⁰ ЛМ. Книга Записей 10 (1440-1523) / Parengė E. Banionis ir A. Baliulis. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1997. – С. 92-93.
- ²¹ ЛМ. Книга Записей 5. – С. 293-295.
- ²² ЛМ. Книга Записей 10. – С. 93-94.
- ²³ ЛМ. Книга Записей 5. – С. 290-292.
- ²⁴ ЛМ. Книга Записей 8. – С. 136-137.
- ²⁵ Торгівля на Україні.
- ²⁶ Там само.
- ²⁷ Там само.
- ²⁸ ЛМ. 4-ая (1522-1530) Книга судных дел (копия конца XVI в.) / Parengė S. Lazulka, I. Valikonyte, G. Kirkiene etc. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997. – С. 212-213.
- ²⁹ ЛМ. Книга Записей 15 (1528-1538) / Parengė A. Dubonis. – Vilnius, 2002. – С.226-227.
- ³⁰ Торгівля на Україні.
- ³¹ Пущкарев Л. Н. Классификация русских письменных источников по отечественной истории. – М.: Наука, 1975. – С. 249-252.
- ³² Закон України „Про електронні документи та електронний документообіг” від 22.05.2003 / <http://rada.gov.ua>